

دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم
دانشکده علوم قرآنی کربلا

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته علوم قرآن مجید

موضوع:

بررسی جامعیت قوانین مدنی قرآن

از دیدگاه مفسران معاصر

استاد راهنما:

دکتر عبدالله غلامی

نگارنده:

معصومه شهبازی

بهمن ماه سال ۱۳۹۵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم
دانشکده علوم قرآنی کرمانشاه

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته علوم قرآن مجید

موضوع:

بررسی جامعیت قوانین مدنی قرآن

از دیدگاه مفسران معاصر

استاد راهنما:

دکتر عبدالله غلامی

نگارنده:

معصومه شهبازی

بهمن ماه سال ۱۳۹۵

دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم
دانشکده علوم قرآنی کرمانشاه

باسمه تعالی

معاونت پژوهشی و فناوری

«فرم صورت جلسه دفاعیه پایان نامه»

تاریخ: ۱۳۹۵/۱۱/۴

شماره: ۱۳۹۵/۱۱/۴

پیوست:

فرم ب/۱۱

با توکل بر خداوند متعال و عنایات حضرت بقیة الله الاعظم (عج)، جلسه دفاعیه دانشجوی آقای/ خانم در تاریخ در مقطع تحصیلی کارشناسی ارشد رشته: تحت عنوان: با راهنمایی استاد: در تاریخ: با حضور اعضای هیأت داوران برگزار شد.

هیأت داوران پس از استماع خطابه دانشجو و بررسی شیوه تحقیق و چکیده پایان نامه و نیز استماع نقد داوران و پاسخ های دانشجو و استاد راهنما با اکثریت اتفاق آراء، آن را پذیرفته و با درجه عالی بسیار خوب خوب قابل قبول و با نمره (به عدد): (با حروف): مورد تصویب قرار دادند و دانشجو فارغ التحصیل گردید.

غیر قابل قبول دانسته و با نمره (به عدد): (با حروف): مشروط مردود اعلام نمودند.

موارد اصلاح:

۱. مهلت و آنگاه که تکلیف آورده شود
 ۲. متن قول مهر درج با محبت و سب
 ۳. نحوه استناد به مستندات وقت
 ۴. گام برداشتن نتایج امر مذکور
- دانشجو باید نواقص مذکور را حداکثر تا تاریخ برطرف نموده و پس از تأیید آن توسط استاد راهنما می تواند جهت صحافی اقدام نماید.

ردیف	اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضاء
۱	استاد راهنما	عبدالرحمن غلامی	استاد	
۲	استاد مشاور
۳	استاد داور	علی محمد تقی پور	استاد	
۴	کارشناس مربوطه	سید محمد حسینی	

لازم به ذکر است امتیاز پایان نامه به شرح ذیل مشخص می گردد:

درجه	نمره
عالی	۱۹ تا ۲۰
بسیار خوب	۱۸ تا ۱۸/۹۹
خوب	۱۶ تا ۱۷/۹۹
قابل قبول	۱۴ تا ۱۵/۹۹
غیر قابل قبول	کمتر از ۱۴

کلیه حقوق مادی و معنوی این پایان نامه متعلق به دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم- دانشکده علوم قرآنی اشرفی اصفهانی کرمانشاه می باشد.

چاپ پایان نامه و استخراج مقاله از پایان نامه باید به نام دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم- دانشکده علوم قرآنی اشرفی اصفهانی کرمانشاه با تأیید راهنما و با مجوز معاونت پژوهشی دانشگاه باشد.

تقدیم به:

پدر و مادر عزیزم که در سختی ها و دشواری های زندگی، همواره یار و یاور دلسوز و فداکار و پشتیبانی محکم

و مطمئن برای من بوده اند.

تقدیر و تشکر:

از استاد فرهیخته جناب آقای حجت الاسلام دکتر عبدالله غلامی که راهنمایی اینجانب را در انجام

تحقیق، پژوهش و نگارش این پایان نامه تقبل نموده اند، نهایت تشکر و قدردانی را دارم.

چکیده

یکی از بحث‌های مهم قرآن‌شناسی، شناخت قلمرو سخنان قرآن است. اینکه قلمرو گفته‌های قرآن کریم، محدود است یا موضوعات خاصی را تشکیل می‌دهد یا آنکه حوزه‌های گوناگون زندگی فردی و اجتماعی، دنیایی و آخرتی و حتی مسائل علمی و تخصصی را در برمی‌گیرد یا چه موضوعاتی در قرآن مطرح شده است و در نتیجه در چه زمینه‌هایی باید از قرآن بهره گرفت، پرسش‌هایی است که بحث از جامعیت قرآن را به دنبال خود مطرح می‌کند. از طرفی از نقطه‌های اتصال میان بحث جامعیت قرآن و شناخت سیر تطور تفسیر، بحث مفسرین در این زمینه است؛ زیرا بزرگترین پایگاه بحث جامعیت، قرآن است و بیشترین سخن‌ها از مفسران این کتاب آسمانی در زمینه جامعیت آغاز گردیده است. مفسران درباره مصداق کل شیء در آیات مورد بحث، برداشت‌ها و تفاسیر گوناگونی بیان کرده‌اند که مهم‌ترین آنها را می‌توان در دو نگرش کلی ۱. جامعیت قرآن بالجمله، ۲. جامعیت قرآن فی الجمله بیان کرد.

انسان برای رسیدن به سعادت اخروی، نیازمند توجه و عمل به برنامه‌های قرآن و سنت در زندگی دنیوی خود است؛ چراکه قرآن و سنت موجب هدایت انسان و حاوی احکام و قوانین دینی‌اند که بهترین قوانین برای زندگی انسان است.

انتظار می‌رود که اگر قرآن دارای ویژگی «تبیان کل شیء» است و اصول کلی را در راستای هدایت بشر بیان نموده، قوانین مدنی قرآن هم به عنوان مجموعه قواعد حقوقی که متکفل بیان حقوق و تکالیف اعضای جامعه‌اند، از چنین ویژگی برخوردار باشند. نیز باید ملاک و معیارهایی برای جامعیت قوانین مدنی قرآن وجود داشته باشد. مهم‌ترین این ملاک‌ها و معیارها با بررسی تفاسیر اجتماعی ذیل آیات مربوطه عبارت است از الهی بودن قوانین، شمول و گستردگی، کلی‌نگری، قیام بودن قرآن، سازگاری اجزای دین، جامعیت نسبت به تمام زمان‌ها، مطابق با فطرت، وضع قوانین در راستای تحقق قسط و عدل و اصل اجتهاد که در این پایان‌نامه ارائه شده است.

واژگان کلیدی: قرآن - جامعیت - قوانین - قوانین مدنی - مفسر - مفسران معاصر - تفاسیر

اجتماعی.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
۱. مقدمه.....
۲. کلیات تحقیق.....
الف. بیان مسأله.....	۲
ب. پیشینه تحقیق.....	۳
ج. فرضیه ها.....	۵
د. اهداف.....	۵
فصل اول: تبیین واژگان و اصطلاحات.....	۶
۱-۱. قرآن.....	۷
۲-۱. قلمرو قرآن.....	۷
۳-۱. شاخص.....	۹
۴-۱. جامعیت قرآن.....	۱۰
۵-۱. احکام و قوانین.....	۱۲
۱-۵-۱. احکام فردی قرآن.....	۱۷
۲-۵-۱. احکام اجتماعی قرآن.....	۱۸
۶-۱. قوانین مدنی.....	۱۹
۷-۱. شناخت نامه تفاسیر.....	۲۱
۱-۷-۱. فی ظلال القرآن.....	۲۴
۲-۷-۱. المیزان فی تفسیر القرآن.....	۲۵
۳-۷-۱. تفسیر نمونه.....	۲۶
۴-۷-۱. تفسیر تسنیم.....	۲۷
فصل دوم: نظریه جامعیت قرآن.....	۳۰
۱-۲. دیدگاه ها، پیرامون جامعیت قرآن.....	۳۳
۱-۱-۲. جامعیت بالجمله.....	۳۵
۲-۱-۲. جامعیت فی الجمله.....	۳۷
۱-۲-۱-۲. جامعیت در بیان کلیات امور معنوی (جامعیت حداقلی).....	۳۷
۲-۲-۱-۲. جامعیت قرآن در هدایت به سعادت دنیایی و آخرتی.....	۳۹
۳-۲-۱-۲. جامعیت در بیان اصول کلی و هر آنچه که نیاز به تبیین دارد.....	۴۰

۴۴ ۲-۲. دلایل جامعیت قرآن
۴۴ ۲-۲-۱. آیات قرآن
۴۵ ۲-۲-۱-۱. قرآن، جامع امور هدایتی
۵۲ ۲-۲-۱-۲. قرآن، نور هدایت دائمی
۵۲ ۲-۲-۱-۳. کمال قرآن
۵۴ ۲-۲-۱-۴. قرآن، کتاب مفصل
۵۵ ۲-۲-۲. اهل بیت علیهم السلام و جامعیت قرآن
۶۲ ۳-۲. جامعیت قرآن در حوزه احکام و قوانین
۶۳ ۲-۳-۱. آغاز تشریح قوانین الهی
۶۶ ۲-۳-۲. دوره تشریح احکام قرآنی
۶۷ ۲-۳-۳. تعداد آیات الأحکام
۶۸ ۲-۳-۴. دسته بندی آیات الأحکام
۶۸ ۲-۳-۴-۱. تقسیم نزولی
۶۹ ۲-۳-۴-۲. تقسیم تنظیمی
۷۱ ۲-۳-۵. منزلت احکام و قوانین قرآن
۷۲ ۲-۳-۶. اهداف احکام و قوانین قرآن
۷۶ فصل سوم: شاخص های جامعیت قوانین مدنی قرآن از دیدگاه مفسران معاصر
۷۹ ۳-۱. جامعیت قوانین مدنی قرآن در بیان مفسران معاصر
۸۰ ۳-۱-۱. احکام تجارت
۸۰ ۳-۱-۱-۱. تبیین خطوط اصلی اقتصاد اسلامی
۸۱ ۳-۱-۱-۱-۱. برخی از مصادیق باطل خواری
۸۱ الف. تقلب در معامله
۸۳ ب. رشوه
۸۳ پ. غصب
۸۴ ت. خوردن مال یتیم
۸۴ ث. رباخواری
۸۶ ج. کم‌فروشی
۸۸ ۳-۱-۲. تحریم شراب
۹۰ ۳-۱-۳. احکام قرض و معاملات نقدی
۹۳ ۳-۱-۲. احکام ازدواج
۹۷ ۳-۱-۳. احکام ارث و وصیت
۱۰۵ ۳-۲. ملاک ها و معیارهای جامعیت قوانین مدنی قرآن از دیدگاه مفسران معاصر
۱۰۵ ۳-۲-۱. الهی بودن قوانین قرآن

۱۱۱.....	۲-۲-۳. شمول و گستردگی.....
۱۱۴.....	۳-۲-۳. کلی نگری.....
۱۱۴.....	۴-۲-۳. قییم بودن قرآن.....
۱۱۴.....	۵-۲-۳. سازگاری اجزای دین.....
۱۱۷.....	۶-۲-۳. جامعیت نسبت به تمام زمان ها.....
۱۱۹.....	۷-۲-۳. مطابق با فطرت.....
۱۲۴.....	۸-۲-۳. وضع قوانین در راستای تحقق قسط و عدل.....
۱۲۷.....	۹-۲-۳. اصل اجتهاد.....
۱۲۸.....	نتیجه گیری:
۱۳۱.....	منابع و مأخذ:
۱۴۰.....	ABSTRACT

۱. مقدمه

قرآن دارای یک برنامه جامع الهی و یک دستگاه سازنده نظام فکری، اعتقادی و عملی برای بشر است، به طوری که اصول مورد نیاز بشر برای دستیابی به هدایت و سعادت دنیوی و اخروی بوده را بیان نموده و هیچ نقص و کمبودی در این زمینه ندارد. از طرفی بخش مهمی از معارف قرآن را احکام و قوانینی تشکیل می‌دهند که به منظور تنظیم روابط فردی و اجتماعی انسان بر اساس آن و رسیدن بشر به هدایت مورد نظر خداوند نازل شده است.

همچنین با توجه به اینکه انسان موجودی «مدنی بالطبع» بوده و هست و همواره به صورت اجتماعی زندگی کرده است؛ لذا مطمئناً یکی از ضروریات این زندگی اجتماعی، رفع نیازهای مادی و معنوی اوست. در این راه، انگیزه‌های سودجویی، بدون تردید تعارض و تزاخم منافع را در پی خواهد داشت. تجاوز به حقوق دیگران، نزاع و فساد را در پی داشته و در نتیجه انسان را از اهداف عالی خلقت دور خواهد کرد؛ بنابراین برای تأمین سعادت انسان‌ها و تعدیل تمایلات آنان، وجود قواعد و مقررات که حدود وظایف، تکالیف و حقوق افراد را معین کند، ضروری است، و از آنجا که خداوند قرآن را برای هدایت بشر نازل نموده است و در آن برنامه جامعی برای هدایت و سعادت انسان پی‌ریزی نموده، کامل و جامع بودن قوانین و احکام آن نیز ضروری به نظر می‌رسد.

در واقع قرآن، مجموعه قوانینی است که اصول کلی جامع جهان‌بینی و مسائل فردی و اجتماعی جامعه را پوشش می‌دهد و تبیین و تفصیل این کلیات بر عهده سنت است؛ در نتیجه می‌توان گفت قوانین و مقررات قرآن و تفاسیل سنت به گونه‌ای تشریح شده است که می‌تواند جامعه انسانی را به کمال و سعادت رهنمون سازد و همه افراد جامعه را به فضیلت انسانی ارتقا دهد.

۲. کلیات تحقیق

الف. بیان مسأله

در تشریح ابعاد و حدود موضوع می‌توان گفت که جامعیت قرآن در شمار مبانی مهم تفسیر قرآن در ارتباط با شناخت قرآن کریم است که در سده‌های اخیر مورد توجه عالمان قرار گرفته است، و بدان جهت حائز اهمیت است که پذیرش یا عدم پذیرش آن به نوعی اقرار به کمال یا نقص قرآن بوده و بر فهم آن تأثیرگذار است.

از طرفی قرآن جامع، دارای صفات و ویژگی‌های بسیاری است، یکی از این ویژگی‌ها، بیان اصول و قوانینی از جمله قوانین مدنی است. این قوانین با عقل و فطرت بشر سازگار بوده و با تبیین و تفصیل سنت، به نیازهای بشر در راه رسیدن به هدایت و سعادت دنیوی و اخروی توجه دارد و در عین حال از هر گونه تناقضی مبرا بوده و بسیار راهگشا و کارساز است.

بنابراین مقوله جامعیت قوانین قرآن از جمله مباحث مهم و سرنوشت ساز در مجموعه مباحث توصیف و تبیین قوانین قرآن، در دوران معاصر است و از آنجا که این قوانین ثابت و تغییرناپذیرند، علم به آنها و کمک از سنت در این زمینه، می‌تواند به عنوان ابزار قدرتمندی برای تقنین در حوزه احکام و روابط اجتماعی مورد استفاده قرار گیرد. از طرفی، بیشتر مطالب جامعیت قوانین مدنی قرآن در کتب تفسیر و ذیل آیات مرتبط با مسأله جامعیت آمده است و جنبه‌های تفسیری آن به صورت پراکنده مطرح شده است، لذا ضروری به نظر می‌رسد پژوهشی فراگیر و منسجم در این باره صورت گیرد و زوایای پنهان آن نمایان گردد.

متأسفانه بحث جامعیت قرآن با اینکه در میان مباحث قرآنی بسیار قابل توجه است ولی کمتر بحث مستقل و جامعی در این زمینه ارائه شده است، لذا این پژوهش در صدد صورت بندی نظرات مفسران معاصر از جمله: آیت الله سید محمدحسین طباطبایی، سید بن قطب بن ابراهیم شاذلی، آیت الله عبدالله جوادی آملی و آیت الله ناصر مکارم شیرازی جهت تبیین مفهوم جامعیت، جامعیت قوانین مدنی قرآن و ملاک‌های جامعیت قوانین قرآن ذیل آیات مربوط به آن است.

ب. پیشینه تحقیق

با توجه به این امر که مبحث جامعیت قرآن به تازگی وارد حوزه علوم قرآن شده است، نمی‌توان کتب مستقل زیادی را در این زمینه یافت، همچنین با بررسی که در زمینه موضوع پایان‌نامه صورت گرفته، کتاب، پایان‌نامه و یا مقاله‌ای که به بررسی جامعیت قوانین مدنی قرآن پرداخته باشد، یافت نشد، اما این مبحث در کتب تفسیری، ذیل آیات مشتمل بر جامعیت قرآن و در کتب علوم قرآنی و اعجاز قرآن با عنوان اعجاز تشریحی و در بعضی از بخش‌های فرعی و به صورت کوتاه با عنوان جامعیت قوانین مورد توجه مفسران و پژوهشگران قرآنی قرار گرفته است. پژوهش‌های انجام شده به شرح زیر است:

کتاب:

۱. جامعیت قرآن (پژوهشی اسنادی و تحلیلی از مسئله جامعیت و قلمرو آن)، محمدعلی ایازی، رشت: کتاب مبین، ۱۳۸۰ ش.

۲. فقه پژوهی قرآنی (درآمدی بر مبانی نظری آیات الأحکام)، محمدعلی ایازی، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۰ ش.

۳. جامعیت قرآن از منظر صحیفه سجادیه، زهرا خراسانی، قم: ابتکار دانش، ۱۳۸۵ ش.

۴. جامعیت قرآن کریم (پژوهشی در قلمرو موضوعی قرآن)، مصطفی کریمی، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۰ ش.

۵. روح سعادت در جامعیت قرآن، محمد حسین نیتی زنجانی، تهران: سیاست، ۱۳۸۷ ش.
پایان‌نامه:

۱. بررسی جامعیت قرآن در پاسخگویی به نیازهای انسان، استاد راهنما: محمد علی ایازی، استاد مشاور: پروین بهار زاده، پژوهشگر: عذرا طباطبایی حکیم، دانشگاه الزهراء، ۱۳۸۷ ش.

۲. جامعیت قرآن، استاد راهنما: عبدالکریم بهجت‌پور، پژوهشگر: علی رضانی، مؤسسه امام خمینی، ۱۳۸۱ ش.

۳. سیر تطور دیدگاه‌های مفسران پیرامون جامعیت قرآن، استاد راهنما: محمد جواد نجفی، پژوهشگر: زینب بلنج، دانشگاه قم، ۱۳۹۲ ش.

۴. ملاک‌های جامعیت قرآن، استاد راهنما: مهرداد صفرزاده، پژوهشگر: کیوان خانی خلیل‌الله، دانشگاه شهید اشرفی اصفهانی، ۱۳۸۵ ش.

مقالات:

۱. «جامعیت قرآن در بیان مفسر المیزان»، حمید آزیان، قرآن شناخت، ۱۳۸۷ ش، ۱: ۱۶۶-۱۳۱.

۲. «اعجاز تشریحی قرآن»، عبدالکریم بهجت‌پور و حامد معرفت، فصلنامه تخصصی قرآن و علم، ۱۳۹۰ ش، ۸: ۷۶-۴۱.

۳. «بررسی قلمرو جامعیت قرآن در نگرش تفسیری فخر رازی و آلوسی بغدادی»، ماشاءالله جشنی و خدیجه خدمتکار، مجله علمی- پژوهشی الهیات تطبیقی، ۱۳۸۹ ش، ۳: ۷۹-۸۸.

۴. «معنا و قلمروی جامعیت دینی قرآن در پرتو آرای مفسران»، حمزه حاجی و مهدی مهریزان، فصلنامه پژوهش‌های اعتقادی- کلامی، ۱۳۹۱ ش، ۵: ۱۲۶-۹۳.

۵. «نگرشی نو به قلمرو قرآن بر پایه اهداف سوره‌های قرآن»، محمد خامه گر و محمدحسن رستمی، فصلنامه پژوهش‌های قرآنی، ۱۳۹۴ ش، ۱: ۲۹-۷.

۶. «دلالت عبارت «تبیان کل شیء» بر جامعیت قرآن»، محمد ابراهیم روشن ضمیر، مجله آموزه‌های قرآنی، ۱۳۹۳ ش، ۱۹: ۳۵-۶۰.

۷. «بررسی تطبیقی نظریه جامعیت قرآن از دیدگاه سید قطب»، کریم سیاوشی، مجله تحقیقات علوم قرآن و حدیث، ۱۳۸۵ ش، ۶: ۲۶-۷.

۸. «جامعیت قرآن از منظر مفسران»، علی کریم پور قراملکی، مجله بینات، ۱۳۸۳ ش، ۴۳: ۶۹-۵۰.

۹. «قلمرو موضوعی قرآن از دیدگاه قرآن»، مصطفی کریمی، قرآن شناخت، ۱۳۸۷ ش، ۲: ۱۳۸-۱۰۱.

ج. فرضیه‌ها

۱. جامعیت قرآن به معنای مجموعه رهنمودها و دستوراتی کلی است که با تبیین و تفصیل سنت پاسخگوی نیازهای انسان در راه دستیابی به سعادت و خوشبختی در هر زمان و مکان باشد و اگر آن گفته‌ها و دستورات و شرح مقررات نباشد، انسان به سعادت و تکامل نمی‌رسد.
۲. نخستین توقعی که جامعه از مرجع صلاحیت دار قانون‌گذار دارد، این است که حق و تکلیف هر یک از افراد و گروه‌ها را تعیین کند؛ از این رو مجموعه قواعد حقوقی که متکفل بیان حقوق و تکالیف اعضای جامعه‌اند «حقوق مدنی» نام دارند. قوانین مدنی قرآن، قوانینی جامع، مستمر و فراگیر است که خداوند متعال بر اساس آنها نظام هستی را ایجاد نموده و نسبت‌ها و روابط متقابل آن را تنظیم نموده است.
۳. در تفاسیر معاصر و در ذیل آیات مربوط به قوانین مدنی، می‌توان ملاک‌ها و معیارهایی را برای جامعیت قوانین مدنی استخراج کرد. مهم‌ترین این ملاک‌ها و معیارها عبارت‌اند از: الهی بودن قوانین، شمول و گستردگی، کلی‌نگری، قیام بودن قرآن، سازگاری اجزای دین، جامعیت نسبت به تمام زمان‌ها و مطابق با فطرت، وضع قوانین در راستای تحقق قسط و عدل و اصل اجتهاد.

د. اهداف

۱. دستیابی به تعریفی پیرامون جامعیت قرآن کریم در حوزه هدایت بشر به سعادت دنیوی و اخروی.
۲. جمع‌آوری دلایلی متقن برای اثبات جامعیت قرآن کریم.
۳. دستیابی به معنای اصطلاح نظریه جامعیت قرآن کریم.
۴. تلاش برای اثبات جامعیت قرآن در حوزه احکام و قوانین آن.
۵. به دست آوردن جامعیت قوانین مدنی قرآن کریم.
۶. به دست آوردن ملاک‌ها و معیارهایی برای جامعیت قوانین مدنی قرآن کریم.

فصل اول:

تبيين واژگان و اصطلاحات

یکی از کارهای ضروری و اساسی در پژوهش علمی، توضیح واژگان و مفاهیم کلیدی به کار رفته در عنوان تحقیق است؛ زیرا برخی واژگان، معانی و کاربردهای لغوی متعدد دارند. از این رو بی‌توجهی به معانی و کاربردهای مختلف واژه، امکان اشتباه و خطا را در پژوهش ایجاد می‌کند. از طرفی بیان معنای واقعی واژه در دستیابی به حقیقت و نتیجه درست به ما کمک می‌کند؛^۱ لذا در این فصل برآنیم تا در ابتدا با بررسی معانی دقیق مفاهیم اصلی پایان‌نامه که در تحقیق و پژوهش ما حائز اهمیت هستند، محدوده اصلی پژوهش را مشخص کنیم. این مفاهیم عبارت‌اند از قرآن، قلمرو قرآن، شاخص، جامعیت قرآن، احکام و قوانین، قوانین مدنی و شناخت نامه تفاسیر.

۱-۱. قرآن

قرآن کریم، اصلی‌ترین واژه موجود در پایان‌نامه حاضر است؛ زیرا تمام مطالب موجود در این پایان‌نامه، حول محور قرآن کریم است؛ بنابراین ضروری است که در ابتدا بیانی کامل از معنای آن ارائه شود. در بیان معنای آن می‌توان گفت که قرآن کریم، به عنوان آخرین پیام الهی است که بر حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم نازل شده و دربردارنده‌ی معارفی بی‌همتا در راستای هدایت بشر به سوی سعادت و کمال دنیوی و اخروی است، محتوای آن با فطرت و سرشت انسان‌ها سازگار و درک و فهمش برای طبقات گوناگون بشر هموار است، همچنین مسلمانان اتفاق نظر دارند که صدور آن قطعی است و به تواتر از نسل‌های پیشین به نسل‌های بعدی منتقل شده و تحریف و تغییری در آن صورت نگرفته است.^۲

۱-۲. قلمرو قرآن

یکی دیگر از مفاهیم اصلی به کار رفته در این پایان‌نامه «قلمرو قرآن» است که از مفاهیم مهم و بنیادی در بحث جامعیت قرآن به شمار می‌رود.

۱. کریمی، مصطفی. جامعیت قرآن کریم (پژوهشی در قلمرو موضوعی قرآن). تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی. ۱۳۹۰ ش، ص ۲۵.

۲. محمدی (نجارزادگان)، فتح‌الله. تحریف ناپذیری. تهران: مشعر. ۱۳۸۴ ش، ص ۱۱؛ جوادی آملی، عبدالله. نزاهت قرآن از تحریف. به کوشش علی نصیری. قم: مرکز نشر اِسرائ. پنجم: ۱۳۹۳ ش، ص ۱۰۶.

«قلمرو» در لغت فارسی به معنای ناحیه و ناحیه حکمرانی است^۱ و از آن به گستره نیز یاد می‌شود. در اصطلاح قرآنی به معنای گستره مسائل و موضوعاتی است که قرآن در راستای سعادت و تکامل مادی و معنوی بشر بیان نموده است.^۲

برای قلمرو قرآن سه نوع دسته بندی در نظر گرفته شده است:

الف) از جهت زمانی (قلمرو زمانی)؛ که استمرار دعوت و پیام قرآن را در گستره زمان بررسی می‌کند و ذیل مبحث جاودانگی قرآن از آن بحث می‌شود.

ب) از جهت مکانی (قلمرو مکانی)؛ که به گستره مکانی دعوت و پیام قرآن می‌پردازد و مبحث جهانی بودن قرآن را پوشش می‌دهد.

ج) از جهت موضوعی (قلمرو موضوعی)؛ که ناظر به تعیین گستره و محدوده مسائل و موضوعات مطرح شده در قرآن است.

حمید آریان در مقاله‌ای با عنوان «جامعیت قرآن در بیان مفسر المیزان»، به تبیین قلمروهای قرآن می‌پردازد و رابطه میان قلمرو قرآن و جامعیت را اینگونه بیان می‌کند: از اقسام سه‌گانه قلمرو قرآن، تنها قلمرو موضوعی با بحث جامعیت قرآن ارتباط دارد.^۳ در حالی که با بررسی دقیق‌تر آیات قرآن می‌توان به این نتیجه رسید که ممکن است اصلی‌ترین قلمرو در بحث جامعیت قرآن، قلمرو موضوعی باشد، اما نمی‌توان از تلازم این سه قلمرو با هم چشم پوشید که در ادامه و در بخش‌های اصلی پایان‌نامه به این تلازم اشاره خواهد شد.

از طرفی با توجه به عنوان پایان‌نامه، تعیین دقیق قلمرو موضوعی به طور مشخص، لازم به نظر می‌رسد. در این رابطه می‌توان گفت که قلمرو موضوعی قرآن از دو جهت قابل بررسی است: یکی از این جهت که قرآن کریم به چه مسائل و موضوعاتی پرداخته است و دیگر اینکه قرآن کریم به این مسائل در چه حد پرداخته است.^۴

۱. معین، محمد. فرهنگ فارسی. تهران: امیر کبیر. دهم: ۱۳۷۵ ش، ص ۲۷۲.

۲. حاجی، حمزه و مهدی مهریزان. «معنا و قلمروی جامعیت دینی قرآن در پرتو آرای مفسران»، فصلنامه پژوهش‌های اعتقادی-کلامی. ۵: ۱۲۶-۹۳. ۱۳۹۱ ش، ص ۹۶.

۳. آریان، حمید. «جامعیت قرآن در بیان مفسر المیزان». قرآن شناخت. ۱: ۱۶۶-۱۳۱. ۱۳۸۷ ش، ص ۱۳۹.

۴. کریمی، مصطفی. «قلمرو موضوعی قرآن از دیدگاه قرآن». قرآن شناخت. ۲: ۱۰۱-۱۳۸. ۱۳۸۷ ش، ص ۱۰۲.

از آنجا که ارکان اسلام عبارت‌اند از عقاید و اخلاق و فقه که به طور حداکثری در قرآن و سنت بیان شده است، پس قرآن با تفسیر و تبیین سنت نسبت به پاره‌ای از نیازهای بشری مانند اعتقادات و احکام و اخلاق به صورت حداکثری پرداخته، یعنی هیچ فعل اخلاقی، فقهی نیست که حکم شرعی آن در قرآن و سنت به صورت نص عام یا نص خاص بیان نشده باشد و همچنین تمام اعتقادات و باورهایی که انسان‌ها باید به آنها ایمان داشته باشند، در قرآن و سنت بیان گردیده است.^۱

همچنین قرآن با ارائه برنامه و کارکردهای اجتماعی مانند خمس و زکات، جهاد، امر به معروف، نهی از منکر، احکام ازدواج، طلاق، تجارت و قراردادهای و ارث و... رسماً وارد عرصه زندگی اجتماعی اهل ایمان شد و از آنان خواست تا برای تحقق اصول و آرمان‌های دینی سازوکارهای مناسب بیندیشند؛^۲ بنابراین با توجه به کثرت آیات و روایات پیرامون احکام مورد نیاز بشر و آیات و روایات مورد بررسی در کل پایان‌نامه حاضر می‌توان گفت اصلی‌ترین زیر شاخه‌ای که از قلمرو موضوعی مورد بررسی قرار گرفته، قلمرو حکمی است.

۱-۳. شاخص

از دیگر مفاهیم به کار رفته در فصل سوم پایان‌نامه، کلمه «شاخص» است. شاخص از ریشه «شخص»، به معنی شخوص چشم و خیره شدن آن است، به این معنا که چشم از حیرت باز بماند و بسته نشود،^۳ همچنین به معنای برآمده، مرتفع، برجسته و ممتاز نیز آمده است.^۴ هدف ما از بیان عنوان شاخص در فصل سوم نیز بررسی و بیان موارد برجسته و ممتاز در حیطه جامعیت قوانین مدنی قرآن از دیدگاه مفسران معاصر است.

۱. خسروپناه، عبدالحسین. «گستره قرآن». پژوهش و حوزه. ۱۹-۲۰: ۳۷-۴۸. ۱۳۸۳ ش، ص ۴۶.
۲. کریم پورقراملکی، علی. «قلمرو قرآن». پژوهش‌های قرآنی. ۳۵-۳۶: ۲۷۴-۲۹۵. ۱۳۸۲ ش، ص ۲۷۵.
۳. طریحی، فخر الدین. مجمع البحرین، ج ۴. تهران: کتابفروشی مرتضوی. سوم: ۱۳۷۵ ش، ص ۱۷۳؛ قرشی، علی اکبر. قاموس قرآن، ج ۴. تهران: دارالکتب الإسلامیه. ششم: ۱۳۷۱ ش، ص ۱۱.
۴. معین، محمد. فرهنگ فارسی. پیشین: ص ۹۱۴.